

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

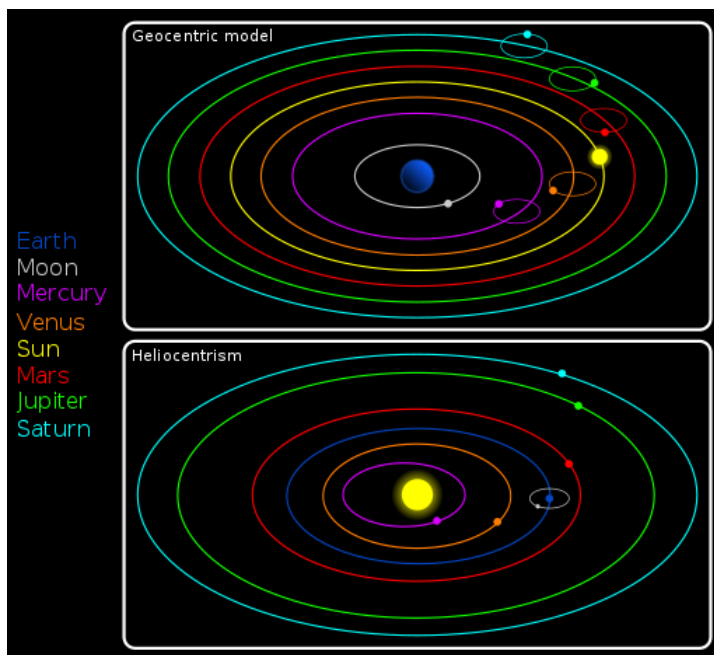

Czeglédi András

1.1. lecke: a három nagy modern sérelem: a kozmológiai, a biológiai, a pszichológiai 15perc

A nietzschei bölcsélet és fogadtatása mélyen beágyazódik a modernitás, a modern tudományos tudás okozta „három nagy narcisztikus sérelem” (Freud) kontextusába.

Kozmológiai, biológiai és pszichológiai sérelem. Hívónevek: *Kopernikusz, Darwin, Freud*.

A kozmológiai sérelem:

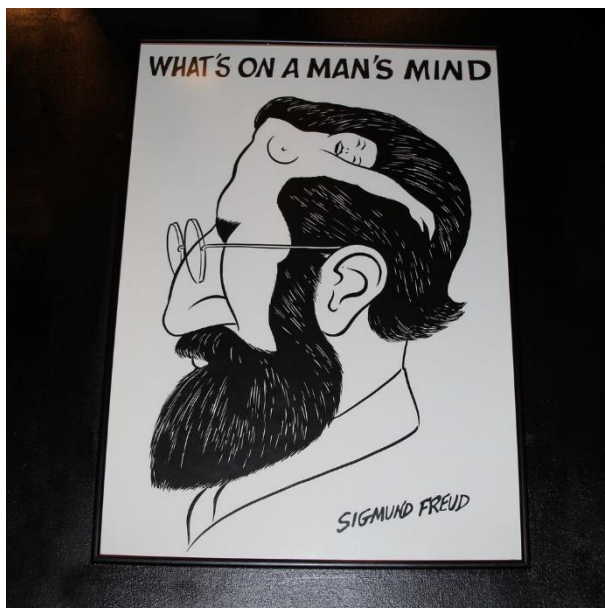
- a Föld nem a világegyetem középpontja
- antik előzményekkel bír, Kopernikusszal tör át tudományos világmagyarázatként (persze azóta is sokat csiszolódott, vö. Feyerabend provokatív megjegyzéseivel a Galilei-Bellarmino vitáról; pol-i és tudománytörténeti utórezgések)
- Kopernikusz maga egyáltalán nem látta a heliocentrizmusban az ember és a természet leértékelését, de a modern csillagászati gondolkodás születése

hosszabb távon fontos lépcsőfok: a modern univerzum teleológia nélkülsége vs. antik kozmosz, ill. keresztény univerzum teleológiája.

A biológiai sérelem:

- az ember az állatvilágból származik, s továbbra is az állatvilág része
- a darwini evolúció a természeti teleológia egy további mozzanatának a kiiktatása: a véletlenszerűség előtérbe helyeződése
- az ún. természetes szelekciót kiegészítő szexuális szelekció (a viktoriánus korszakban ennek kiemelése humán vonatkozásban fokozottan botrányosnak számít)
- a pol-i és tudománytörténeti utóregzések itt is számottevőek és részint a mai napig hatnak (majomper, kreacionizmus; szinkretizmusok: Teilhard de Chardin)

A pszichológiai sérelem:

- „tudatos énünk nem úr a saját házában”
- a pánszexualizmus – nem teljességgel megokolatlan vádja – Freuddal szemben elvételi a (libidinális) rátámaszkodás gondolatát
- Róma mint a tudattalan vizualizálásának traumatikus és szinkron freudi metaforája:

„Ahogy a lelki apparátus is elkerülhetetlen sérüléseket szenved, ugyanúgy traumatikus események sora károsította a város történeti épségét is, de egy gondolakísérlet erejéig mégis elképzelhető egy olyan kusza építmény, amely Róma valamennyi stádiumát egyszerre őrzi.”

Hidas Zoltán: *Törékeny értelemvilágaink*

A három sérelem az addig érvényes világ- és emberképet alapjaiban rendíti meg, dezantropomorfizálja világot, és radikálisan (megfosztja minden természetén kívüli embert.

E specifikusan megrendüléssorozatot bölcselő és művész lehetséges világnézeti minden pontján. perspektívából fontos előzmény: Plutarkhosz → Pascal: „A nagy Pán halott.”

„E kép (ifj. Holbein Halott Krisztusa – CzA megj.) láttán óriási, kérlelhetetlen és néma vadállatnak vagy helyesebben, sokkal helyesebben mondva – bármily furcsán hangzik is – egy legújabb szerkezetű, óriási gépnek rémlik a természet, amely esztelenül megragadott, darabokra zúzott és érzéketlenül, süketen magába nyelt egy felbecsülhetetlenül értékes, nagyszerű lényt – olyan lényt, amely egymaga felért az egész természettel, annak minden törvényével, az egész világgal, amely talán csakis azért teremtdött, hogy ez a lény megjelenhessen rajta!”
Dosztojevszkij: *Félkegyelmű*

a minket körülvevő naturalizálja természetfeletti és lényegiségtől az

modern számos kortárs diagnosztizálja a spektrum szinte Nietzschei érületi és történeti

Fontos:

- (1) A sérelmek sora kiegészíthető és a mai napig folytatható: egy nem múltó jelen részei.
- (2) Nietzsche személyes életének és bölcséletének („megélt gondolkodás”) alapélménye ez a megrendülés, illetve a rá adandó válasz.

(1) és (2) együttesen teszik Nietzschét ma is elevenné (Sloterdijk: Nietzschének nem erős oldala a halott-lét).

„Az ember méltóságába, egyediségébe, a létezők rangsorában pótolhatatlanságába vetett hit odalett, az ember *elállatiasodott* és ez nem hasonlat, minden fenntartás és korlátozás nélkül állattá vált az ember, ő, aki korábban majdnem Isten (»Isten gyermeke«, »Istenember«) volt... Kopernikusz óta az ember lejtőre került, egyre sebesebben távolodva a középponttól – hová? a semmibe? (...) Minden tudomány (semmiképpen sem csupán a csillagászat [...]) (...) arra törekszik manapság, hogy megfossa az embert eddigi önbecsülésétől (...), úgy állítva be ezt az önmegvetést, mint az ember végső legkomolyabb igényét a megbecsülésre (teljesen jogosan: aki megvet, az még mindig olyasvalaki, aki »nem felejtette el a tiszteletet«).”

Nietzsche: *A morál genealógiájához*

A nietzschei törekvés legalább kettős: egyrészt konzisztenssé teendő a naturalizmus és dezantropomorfizálás mint gondolati vállalkozás, program. Vagyis kiiktatandók az antropomorf elemek a világértelmezésünkéből, és naturalizálandó az emberfelfogásunk. Másrészt a kritikai vállalkozáson túl, konzisztencián inneni ihletett bölcsélet; „tanítani a tanítást”.

Kérdések:

1. Sorolja fel a három nagy „modern sérelmet”, kösse össze őket egy-egy névvel, s ismertesse mindegyik lényegét!
2. Milyen egyéb modern sérelemmel egészítené ki a hármas listát?
3. Mi teszi Nietzsche bölcseletét ma is aktuálissá?

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

1.2. lecke: a modern társadalmi és technikai haladáshit születése és kezdeti megrendülése 15 perc

A „három nagy narcisztikus sérelem” (vö. 1.1. leckével) ellensúlya egy jelentős történelmi epizód erejéig a modern társadalmi és technikai haladáshit.

Racionalizmus, felvilágosodás, optimizmus (Leibniz: „minden lehetséges világok legjobbjika”). Technikai és tudományos áttörések, nagy földrajzi felfedezések; az ún. kettős forradalom: az ipari termelés új korszaka és a polgári átalakulás. A francia forradalommal a modern ideológiai paletta a maga teljességében színre lép. Nincs olyan modern politikai irányzat, amely ne találna meg a maga eszmei előzményeit, előfutárait – hőseit, mártírjait – a forradalom (és persze az ellenforradalom) különböző áramlatai között.

A korai haladásszkepszis: lisszaboni földrengés + a francia forradalom után; az isteni gondviselés és a társadalmi haladás gondolatának megrendülései.

A lisszaboni földrengés (1755)

„... a talpuk alatt remegni érezték a földet; a tenger tajtékzó hullámzással nőtt és dagadt a kikötőben, s az ott horgonyzó hajókat egykettőre összetörte. Az utcákat s a közttereket egyszerre tűz és hamu borította, hirtelen kelt forgószelükben a házak sorra dűledeztek, a háztetők leomlottak, s az alapzatok széthullottak; s a romok

legalább harmincezer különböző korú és nemű lakost temettek maguk alá.”

Voltaire: *Candide*

A földrengés új életre galvanizálta a **teodícea** problémáját: egy végtelenül jó és mindenható Isten miként engedhetett meg ilyesmit? A kis színesek: szigorúan katolikus Portugália, mindenszentek napja, a fővárosnak éppen a piros lámpás negyede menekül meg. Kant, Lessing, Voltaire.

Nietzsche és az **irdatlan** [das Ungeheure]. Az irdatlan mint a lisszaboni földrengés diskurzusának sajátos (romantikus) örököse; rokonság a **fenségessel** (Pszeudo Longinosz → Caspar David Friedrich). Ám a fenséges és az irdatlan között van egy – stílszerűen: borzasztóan hatalmas – különbség; utóbbiból ugyanis hiányzik az előbbi biztonsági mozzanata. A fenségest mindig valamilyen biztonságos menedékből szemléljük, az irdatlant nem. A hajótörés nézővel (Blumenberg!) fenséges és irdatlan is lehet – sok múlik azon, hol helyezkedik el a néző... Safranski: az irdatlan élménye képezi Nietzsche bölcséletének voltaképpeni alapját.

A természeti és természetes gondviselést illető szkepszist a XVIII. század végétől egyre gyakrabban kiegészítette a „második természet”-nek, az ember történelmi és társadalmi világának az előrehaladásába vetett hit megrendülése (jak. terror, Vendée, a teljes kör a forradalomtól a restaurációig; tényleg „az ész tette és képe” a történelem, s „valóra váltja a filozófia ígéreteit”?).

Fontos:

- (1) A korai modern csalódást számos későbbi követte, ráadásul – 1.1-ben taglaltakhoz hasonlóan – a világnézeti spektrum számos pontján (vö. lejjebb Benjaminsal).
- (2) Nietzschének ezen a téren sem erős oldala a halott-lét: a haladás-gondolat kritikájának egyik legaktuálisabb, legreflektáltabb, legrétegzettebb, számtalan irányba mutató bölcselője.

„Ahogy még nemrégiben is, az újabb idők teljes napvilága mellett, a francia forradalommal történt, ezzel a rémületes, s közelről ítélve, fölösleges bohózzattal, amelybe azonban egész Európa nemes és rajongó nézői a távolból oly sokáig és oly szenvedélyesen interpretálták bele saját felháborodásaikat és lelkesedéseiket, *míg az interpretáció alól a szöveg el nem tűnt*: így az is lehetséges volna, hogy egy nemes utókor az egész múltat még egyszer félreértse, s talán csak épp ezzel tenné magának elviselhetővé a látványt. – Vagy inkább: nem lehet, hogy ez máris megtörtént? nem mi magunk voltunk – ez a »nemes utókor«? S nem lehet-e, hogy éppen most, amikor ezt megértjük, – ezzel vége is?”

Nietzsche: *Túl jón és rosszon*

Paul Klee: *Angelus Novus*

„Van Kleenek egy *Angelus Novus* című képe. Angyalt ábrázol, aki mintha rámeredne valamire és el akarna hátrálni tőle. Szeme tágra nyílik, szája nyitva, szárnyai kifeszülnek. Ilyen lehet a történelem angyala. Arcát a múlt felé fordítja. Ahol *mi* események láncolatát látjuk, ott *ő* egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelen romot romra halmoz, s mindet a lába elé sodorja. Időzne még, hogy feltámassza a holtakat és összeillessze, ami széttörött. De vihar kél a Paradicsom felől, belekap az angyal szárnyaiba, és olyan erővel, hogy nem tudja többé összezárni őket. E vihar

feltartóztathatatlanul űzi a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben éigig nő előtte a romhalmaz. Ezt a vihart nevezzük haladásnak.”

Walter Benjamin: *A történelem fogalmáról*

A modern nihilum- és káosz-„élménynek” persze akár gnosztikus előzményeit is fellelhetjük (Hans Jonas). Ám a modern változat jelentősen különbözik a gnóizistól: az ún. második természetre – lásd fentebb is –, az ember teremtette-hordozta történelemre is kiterjed. A Pascalt olvasó **Nietzsche fontos belátása természet és történelem egyidejű kiüresedése:**

„»*A keresztény hit nélkül*, vélte Pascal, magatok is olyanok lesztek, mint a természet és történelem, un *monstre et un chaos*.« Ezt a jövődölést *beteljesítettük*: mindazok után, hogy a gyengécske–optimista 18. század *megszépítette és racionalizálta* az embert.”

KSA XII, 445.o.

Kérdések:

1. Mit értünk teodíceán?
2. Melyek a modern haladásszkepszis fontosabb okai?
3. Milyen kifogást emel Nietzsche az optimizmussal és haladáshittel szemben?

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

1.3. lecke: a filozófiai rendszer után

10 perc

A nyugati bölcselet hosszasan meghatározó vonulata a rendszergondolkodás. Görög kezdetek. **Hegel** mint sajátos csúcspont: filozófiájában mintegy csúcsra érve találkozik a rendszertörekvés, a historizmus és az észelvűség.

A hegeli rendszergondolkodás alapvető sajátossága *radikális historicitása*. A világ nem „van”, hanem történik; e történés nem véletlenszerű, hanem sajátos **dialektika** mozgatja; a filozófia végső feladata e dialektika mozgási szabályainak feltárása; az Abszolútum/Szellem – útja önmagától önmagáig.

A hegeli rendszerfilozófia mint azonosságfilozófia egyben *radikálisan észelvű* is: „ami valóságos, az ésszerű, ami ésszerű, az valóságos”; „aki ésszerűen néz a világra, arra a világ is ésszerűen néz”. Karl Popper interpretációja: kanti pozíció: „The world is mind-like”; az ezt radikalizáló hegeli pozíció: „The Mind is the world”.

„Hegel számára a Szellem története a világtörténelem legbensőbb lényege. A mozgás, vagyis a történelem, a Szellem lényegéhez tartozik. Hegel életművében nemcsak a történelem filozófiája és a filozófia története kap helyet, hanem az egész olyannyira történeti, mint korábban egyetlen filozófiai rendszer sem. [...] A [hegeli] történelem üdvtörténet. A Szellemhez képest a történelem nem külsődleges, ellenkezőleg: a Szellem, legbensőbb lényege szerint, csak az ön-kifejlet mozgásaként létezik.”

Jacob Taubes: *Nyugati eszkatológia*

Hegel utáni elágazások. Belső feszültségek a hegeliánus mozgalomban: ún. baloldali vs. jobboldali hegeliánusok. A folyamatos külső kihívás: a tudományos, különösen a term. tudományos robbanás ellehetetleníti azt a típusú metafizikai egészlátást (Isten-ember/„lélek”-világ), amely a rendszergondolkodás alapjául szolgált. A filozófia kénytelen egyre több mindent az egyes résztudományok fennhatósága alá utalni. Másrészt „proto-egzisztencialista” lázadás a rendszer ellen: az ún. **életfilozófiák**, állandó tekintettel **Kierkegaard**-ra és

Schopenhauerre. „A valóság nem foglalható rendszerbe”; „hol vagyok ebből én?”; a mindennapi élet filozófiai tematizálása.

A nietzschei Schopenhauer-hatás nyílt, explicit és számottevő. Második korszerűtlen elmélkedés: *Schopenhauer mint nevelő*. A Wagnerrel találkozás mint sorseseemény, a schopenhaueri filozófia közvetítő szerepe.

A szakítás Wagnerrel és a schopenhaueri pesszimizmussal, ill. a kései évek kvázi-szisztematikus kísérlete (*A hatalom akarása* problematika) sem jelentenek nietzschei visszatérést a hagyományos rendszertörékvésekhez.

A Kierkegaard-Nietzsche összefüggés sokkal rejtettebb.

Jaspers és Löwith „divatba hozták” a Nietzsche-Kierkegaard komparatiztikát, mintegy egymásra mutató, szellemi ikertestvérekként – számos ponton persze diametrálisan szembenálló szellemtestvérekként – egymás mellé helyezték a két gondolkodót, a Hegel utáni bifurkációs lehetőség egyik ágaként.

A másik ágon **Marx** csücsül: az utolsó Feuerbach-tézis, a valóság átalakításának igénye.

Egy jellegzetes aforizma:

„Nem bízom semmiféle rendszerezőben – az ilyenek útjából ki is térek. A rendszer akarása a jóra valószínűség hiányát jelenti.”

Nietzsche: *Bálványok alkonya*

Egy nagy hatású (s a rendszermozgatókat nem elimináló) értelmezés:

„Nem lehetséges kompromisszum Hegel és Nietzsche között.” (Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*). Dialektika és differencia egymásnak feszülése. Ellentét, ellentmondás reaktív negativitása vs. a különbség aktív és afirmatív pluralitása.

Kérdések:

1. Miért jelenti a hegeli bölcselet a rendszerfilozófia beteljesedését?
2. Milyen típusú kifogásokat fogalmaznak meg az életfilozófiák a rendszerrel szemben?
3. Hogyan értelmezendő Deleuze kijelentése: „nem lehetséges kompromisszum Hegel és Nietzsche között”?